

A BARCASÁG ÉS HÁROMSZÉK KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNELMÉBŐL

BINDER PÁL

A brassói medencerendszer résztájegységein, a középkor folyamán, három székely szék (Sepsi, Orbai, Kézdi, Erdővidéken pedig két fiúszék) és Brassó vidéke osztozkodott. A románok, székelyek és szászok lakta tájak között szoros gazdasági-, társadalmi- és kulturális érintkezés alakult ki. Az alábbiakban Brassó valamint a Barcaság háromszéki kapcsolatainak egyes vonásait és mozzanatait szeretnénk a történelmi források fényénél felvillantani.

I.) Brassó és Bereck viszonyáról

A középkor folyamán a Kárpátkanyar összes hágóit és ösvényeit, így az ojtozi szorost is Brassó város ellenőrizte. A berecki-, bodzai-, tömösi- és törcsvári vám ekkor a brassói huszados, (később harmincados), illetve városi tanács hatáskörébe tartozott¹⁾. Luxemburgi Zsigmond 1426-ban, erdélyi utazása alkalmával, Brassóban fogadta „Villa Valachalis Bereckfalva vocata“ küldöttségét. A Székelyföld peremén lakó román faluközösség bizonyos előjogok ellenében tovább is vállalta a határmenti ösvények és utak őrzését, illetve karbantartását²⁾. A berecki vám ügyében az erdélyi központi szervek Brassó város tanácsához fordulnak³⁾. A berecki városi tanács köteles volt az ojtozi út karbantartásáról gondoskodni. A moldvai követeket a brassóiak Bereckig kísérték, innen a moldvai Tatrosig (Tg. Trotuş) a bereckiekre hárult a szekéradás kötelezettsége⁴⁾.

A tulajdonképpeni országhatár a Mogyoróstető keleti lejtőjén fekvő szűk és jól védhető Ojtoz völgye volt. A brassói számadáskönyvekben gyakran előfordul az ojtozi út karbantartására és, háboru esetén, eltorlaszolására kiküldött városi darabontok költségeinek elszámolása⁵⁾. Ezekből az adatokból az is kitűnik, hogy a völgyben vezető út bevágása mellett ekkor még alkalmazták az ősi gyepűvédő módszert, azaz a fátörzsek kidöntését és ez által az út eltorlaszolását. 1538-ban például ily módon zárták el Ojtoz utját⁶⁾, ekkor Majlát István, Erdély román származású vajdája, Bereck közelében táborozott⁷⁾. Valószínűleg ezt az eseményt örökíti meg a Bereck melletti „Majlátponk“ (1047 m) helynév.

Bereckben azonban nemcsak a bíróból és esküdtekből álló városi tanács volt Brassó város alárendeltje. Benkő József feljegyezte, hogy a reformáció előtt a berecki katolikus parókia, a barcasági szász esperességhez tartozott. A székely polihistor szerint a Sárfalva és Nyújtód között fekvő Szászfalu egykori szász lakossága is barcasági eredetű volt⁸⁾.

II.) Kulturális kapcsolatok a humanizmus és a reformáció korában

A XV. és XVI. század fordulóján Brassó volt a románok lakta terület gazdasági- és kereskedelmi központja. A kézművesség és a kereskedelmi tevékenység fellendülése magával hozta a szellemi élet pezsdülését is. Ismeretes, hogy a hazai humanizmus és reformáció központi alakja a brassói Johannes Honterus volt⁹⁾. Az ő hitújító és iskolapártoló tevékenysége a szomszédos Háromszékre is hatással volt.

Orbán Balázs monumentális munkájában elismerő szavakkal emlékezik a székely nép által Henter Jánosnak nevezett Honterusra¹⁰⁾. Imreh Dezső, a sepsiszentgyörgyi református egyházközség monográfusa is megemlékezik Honterus hatásáról: „A reformáció első felfrissítő szelölője minden valószínűség szerint Brassóból kiindulva érintette meg Sepsiszentgyörgyöt. A Honter János működése, aki Brassót és a Barcaságot reformálta, minden bizonnyal nem maradt hatás nélkül a Brassóval kulturális és gazdasági kapcsolatban álló Sepsiszentgyörgyre“¹¹⁾. Az eddigi kutatás azonban nem tudott Honterus berecki kapcsolatairól és figyelmen kívül hagyta a brassói szellemi hatás legfontosabb csatorna-rendszerét: a Honterus alapította brassói humanista gimnázium székely tanulóit.

Johannes Honterus 1532-ben Baselben fába metszette híressé vált erdélyi térképét. Ezen, számos barcasági helység mellett, háromszéki városok és falvak is előfordulnak, mint Sepsiszentgyörgy (S. Iorgen), Kézdivásárhely (Neumarck), Dálnok (dayla), Haraly (harayl) és Nagyajta

(aytó) ¹²⁾. 1542-ben Honterust választották a megreformált brassói szász egyház főpapjának és esperesi minőségében a berecki egyházközség is fenhatósága alá tartozott. Verancsics Antal, az ismert dalmát származású humanista, 1547 december 15-én Gyulafehérváron keltezett levelében arra kéri Honterust közölje a Kézdi-i székely székben nyomára bukkant római város leírását, valamint az itt talált és Brassóba vitt feliratos kövek latin nyelvű szövegét ¹³⁾. Karl Fabritius segesvári történész foglalkozva Verancsics levelével, megállapította, hogy az „apud Seculos in sede Kyzdi“ jelölés egy Schwandtner (Scriptores rerum Hungaricorum I, 884) által közölt alábbi szövegű feliratra vonatkozik: „Anno 1547 duo fragmenta tabularum effossa in Cicvlia prope Brez“ ¹⁴⁾. Tehát a Kézdi széki római feliratos követ Bereckben találták. A brassói forrásokban előforduló „Brez“, Bereck szászos neve. A fent említett forrásokból azonban nem állapítható meg, hogy Honterus személyesen járt-e Bereckben, vagy mások találták és szállították Brassóba az itt felszínre került latin nyelvű feliratos köveket.

Az eddig ismert okmányokból ugyan nem tűnik ki, hogy Honterus járt-e valaha Háromszéken, az azonban kétségtelen hogy az általa 1544-ben alapított brassói iskolában sok székely tanuló volt beírva. A XVI. század végéig az alább felsorolt székely- és köztük több háromszéki diák ¹⁵⁾ látogatta a Valentin Wagner rektorsága alatt 1544 decemberében megnyitott legrégebb erdélyi gimnáziumot: ¹⁶⁾

Anno 1544 (Rector) Valentinus Wagnerus Cor (onensis)

Petrus Veresius Arcusiense

Ioannes Literatus Veresiensis

Anno 1545

Benedictus Almasius ¹⁷⁾

Ambrosius Zentmartinus

Anno 1546

Stephanus Wascharhelinus

Michael Dalnokinus

Benedictus Patakfalinus ¹⁸⁾

Balthasar Senthierginus

Franciscus Sartor thordatfalinus ¹⁹⁾

Martinus Wascharaliensis

Anno 1547

Paulus Siculus

Paulus Tancsoss Zentbenedigy ²⁰⁾

Ambrosius Balthizaris Waya

Petrus Cantho Királyfalwa ²¹⁾

Anno 1548
Anno 1549
 Georgius Cantho Kyralyfalvens (is)
 Stephanus Bykeschy
Anno 1549
 Blasius Tysesi
Anno 1550
 Matthaus Sarvarinus
Anno 1551
 Valentinus Scharvarinus
Anno 1552 (Rektor P.W.A.=Petrus Weresius, Arcusinus)
Anno 1553 (P.W.A.)
 Ambrosius Mark de Somlyo
 Georgius Siculus Zentkirály
 franciscus siculus Myntsenth
Anno 1554
 Stephanus Marci Schiki
Anno 1556 (Rektor : P. Weresius A. recusinus et
 I.M. ellenbriger C. ibiniensis)
 Ioannes Sinyg Marosinus
 blasius Rhophay Arcusiniis ²³⁾
Anno 1563
 Georgius Sziko Bellenius ²⁴⁾
Anno 1587
 Georgius Cornisch Sampanhnus (recte : Sanpaulus !) ²⁵⁾
Anno 1591
 Paulus Arkosy
Anno 1603
 Stephanus Sicko Belleniens

A brassói protestáns főiskolát számos székely diák látogatta, mint a reformációt elfogadó, valamint a katolikusnak maradt részekből. Biztosan háromszéki illetőségűnek csak a szentgyörgyi-, árkosi-, bölöni- és dálnoki diákokat mondhatjuk. Egyes tanulók életrajzát közelebbről ismerjük.

Árkosi Veres Péter ²⁶⁾ a brassói gimnázium elvégzése után (1544—1549), a németországi Wittenberg egyetemére iratkozott be (1550) ²⁷⁾. Már két év múlva hazatér és mint tanár működik a brassói gimnáziumban, 1552—1554 között az iskola rektora ²⁸⁾, 1559-ben Iacob Mellembri-gerrel, közösen viseli ezt a tisztséget, majd 1559-ben pedig mint lektort említik a források. Az 1562 március 8-án tartott szebeni szász protestáns színóduson már mint brassói prédikátor vesz részt ²⁹⁾. A hatvanas évek

elejétől 1572 szeptember 13-án bekövetkezett haláláig Árkosi Péter a feketehalmi szász egyház lelkipásztora³⁰ és mint ilyent gyakran említik a barcasági luteránus esperesség jegyzőkönyveiben³¹.

A Brassó—Háromszék közti szellemi hidverésben bizonyára fontos szerepet játszott **Szentgyörgyi Boldizsár**, aki a brassói gimnázium elvégzése után (1546—?) szintén Wittenbergbe megy ahol **Király Boldizsár** néven írják be az egyetemi anyakönyvbe³². Az egykori brassói diákok — aki még Honterust (1549) személyesen ismerhette — 1554-ben sepsiszentgyörgyi lelkésznek hívják meg³³. Rajta kívül még az 1551-ben a brassói iskolába beiratkozott **Sárvári Bálintról** tudjuk, hogy fiatalon, mint szentgyörgyi lelkész halt meg³⁴. Ezek a személyi adatok már azért is fontosak, mert a sepsiszentgyörgyi eklézsia levéltára 1658-ban megsemmisült és nem ismertük az azelőtt ott szolgáló papok névsorát. A Brassóban tanult háromszéki diákoknak is feltehetőleg fontos szerepük volt abban, hogy Honterus és általában a reformáció — valamint a humanizmus eszméi Sepsiszentgyörgyön tért hódítottak. A Brassóban tanuló székely diákok közül még szentbenedeki **Dancs Pál** (1547)³⁵ és **Mark András** vagy Ambrus?, 1553)³⁶ neve szerepel a wittenbergi anyakönyvben.

Hosszadalmas egyetemi tanulmányokat folytatott szentpáli **Kornis György**, kinek neve 1587-ben fordul elő a brassói iskola anyakönyvében. Kornis Farkas udvarhelyszéki királybíró György nevű fia még ugyanabban az évben Heidelbergben egyetemi hallgató³⁷. Mivel Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem olasz műveltségű volt, előnyben részesítette az Itáliában tanult értelmiségieket. Ezzel magyarázható, hogy több más honfitársával egyetemben Kornis György is a padova egyetemre iratkozott be³⁸. Az apjával folytatott latin és magyar nyelvű levelezése érdekes tájékoztató az olasz egyetemeken uralkodó akkori (1591—1593) viszonyokról és az ott tanuló erdélyi fiatalok életéről. Kornis György heidelbergi, majd pádovai kollégája volt a krónikaíró **Szamoskövi István** és **Johann Hertel** erdélyi szász kozmográfus³⁹.

A Brassó és Háromszék közti kölcsönhatás azonban nem volt egyoldalú. Számos háromszéki eredetű székely értelmiségi telepedett le és élt Brassóban. Amint azt a következőkben látni fogjuk, az első brassói magyar nyelvű nyomtatvány megjelenésének költségeit a sepsiszentgyörgyi **Daczó Ferenc** vállalta.

A sepsiszentgyörgyi Daczó, ősrégi székely család, fontos szerepet játszott Erdély közéletében. **Daczó Péter** 1575-ben Báthori Istvánt Lengyelországba kísérte. A brassói források különösen sok adatot tartalmaznak a sepsiszentgyörgyi templomot építő **Daczó Pálról**⁴⁰. 1570 július

15-én a bötfalusi esperesgyűlésen tárgyalták Daczó Pálnak a barcasági espereshez címzett meghívását leánya esküvőjére. Mivel Daczó egyike volt a Barcaság szomszédságában lakó székely főembereknek, a szász papok elhatározták, hogy képviseltesk magukat a sepsiszentgyörgyi esküvőn⁴¹.

A brassói román és magyar művelődéstörténet érdekes alakja a szebeni **Nyírő János**. Fiatal korában Szakadati Tamás társaságában, a szebeni magisztrátus küldöttjeként gyakran járt Havasalföldön⁴². „Johannes Nyreus, sonst Rasor“ 1576-ban a Szászsebes melletti Lámkerék (Lancrām) evangélikus papja, majd 1576—1578 között a Kiscserged-i (Cergău) bolgárok lelkipásztora⁴³. 1578 október 6-án Hannes Scherer-Nyírót a brassói tanács városukba hívja „románjaink vallása végett“⁴⁴. Szebeni Nyírő János, 1580 és 1581 között, Brassó város alkalmazottja és a régi Honterus nyomda tulajdonosa. Több latin nyelvű nyomtatvány (Excudebat Ioannes Nyroe Cibiniensis) és az **első brassói magyar nyelvű könyv** — a „Fons Vitae“ — Nyírő műhelyének terméke.

A „Fons vitae, az életnek kutfeje“ egyetlen, címlap nélküli, példányát a londoni British Múzeum őrzi. A töredékesen fennmaradt ajánlásban, melynek keltezése „Coronae (Brassó sz. j.) 1. Septemb“, a könyvnyomtató „Felsegednec es Nagisa alazatos hiue Zebeni Nireo Janos“ — ajánlja. Amint azt Gulyás Pál helyesen megállapította a „Felséges és Nagyságos“ címzés ebben az időben csak az 1576-ban lengyel királynak választott Báthori Istvánt illethette. Ezért valószínű, hogy az „Életnek kutfye“ 1580—1581 körül jelent meg⁴⁵.

A budapesti Széchenyi Könyvtárban őrzött fényképmásolaton tanulmányozható a töredékesen fennmaradt ajánlás szövege⁴⁶. Nyírő ebben megemlékezik a már elhunyt Daczó Pálról és élő fiáról sepsiszentgyörgyi Daczó Ferencről, kitől Nyírő a könyvecskét valószínűleg kéziratban kapta és aki annak kinyomtatásához anyagi segítséggel hozzájárult. Szabó Károly, aki a „Fons Vitae“ értékes unikumot ismertette⁴⁷, megállapítja, hogy az ajánlás értelmében Daczó Pál résztvett Mailát István 1530-as évi szerencsétlen hadjáratában és még 1556-ban is életben volt. Szabó Károly szerint az elsőnek — tehát Daczó Pálnak — halála után és II. János Zsigmond király halála előtt (1571), — kire a használt Felséges és Nagyságos megszólítás vonatkozik — így tehát 1561—1671 között kellett e könyvecskének megjelenni. A fenebb idézett brassói források ellenben azt bizonyítják, hogy Daczó Pál még 1570 nyarán is életben volt. Máskülönben az 1570—1571-es években szebeni Nyírő János még nem volt brassói könyvnyomtató. A Daczó családra

vonatkozó brassói adatok tehát megerősítik Gyulás Pál megállapítását, aki 1580—1581-re teszi a „Fons Vitae“ megjelenését.

Az idézett ajánlás tehát közvetlen személyes kapcsolatot bizonyít a „Vitézlő és nemes“ Daczó Ferenc és a Brassóban élő Nyíró János között. Az akkor kb. 33 éves Daczó Ferenc (1547—1602)⁴⁸ értékes könyvtárat örökölhett szüleitől, melyben az említett ajánlás tanulsága szerint, magyar nyelvű kéziratok is voltak.

III.) Brassó város úgynevezett „székely jószágá“

Az 1562 évi székely felkelés leverése után János Zsigmond fejedelem Székelyudvarhelyen és Nagyborosnyó melletti Várhegyen felépíti Székely Támad⁴⁹, illetve Székely Bánja várakat. A várhegyi kapitány fenhatósága alá több jobbágytelekből és részbirtokból álló uradalom tartozott. Amint az már a töröcsvári dominium történetéből is ismeretes, a nagy hatalmú és gazdag brassói tanács minden kínálkozó alkalmat felhasznált arra, hogy vagyonát újabb hűbéri birtokokkal gyarapítsa⁵⁰.

Báthori Kristóf erdélyi fejedelem 1578-ban, bizonyos összeg ellenében, Brassó városának adományozta a sepsiszéki Várhegy várához tartozó Kökösfalut, kivéve az ott lakó székely nemesek birtokait⁵¹. Rácz Mhály Várhegy várának kapitánya és az „székelysegen“ levő tisztartók ura, Peter Hirscher brassói bírónak intézett levelében azt írja, hogy amíg fel nem mutatja a fejedelem levelét, mely szerint Kökösfalut Brassó városának adományozza, addig nem engedi meg ezt birtokba venni⁵². Ugyancsak 1578-ban Brassó még más birtokrészekkel egészítette ki székely jószágát. Báthori Kristóf 1578 november 29-én Marosújváron kelt oklevele arról tudósít, hogy azelőtt Osztopáni Perneszi István⁵³, Várhegy egykori kaptánya, 8 000 forintért eladja Brassó városának Szotyor, Uzon és Lisznyó sepsiszéki székely falvakban fekvő birtokait, és ezek vételárát meg is kapta⁵⁴. Ehhez a birtokhoz tartozott a Lisznyó mellett elterülő Ladócz kaszáló is. Ez az adat a későbbi faluvá terebélyesedett település első okleveles említése⁵⁵.

Az elidegenített székely falvak lakossága különböző módon igyekszik könnyíteni a feudális elnyomáson. Brassó város több uzoni jobbágya veres darabontnak állott be és így próbált megszabadulni a jobbágyi terhek viselése alól⁵⁶.

A XVI. és XVII. század fordulóján Brassó a többi feudális uradalmain szokásos és már jól bevált módszerrel kormányozta székely jószágát is. Brassó város tanácsurái közül rendszeren ketten viselték a „székelytiszt“ címet. Így pl. 1598—1599-ben Sebastian (Bastel) Blesch és Lukas Entz

tanácsurak bírták a székely jószágok hűbéri jövedelmét, 1601-ben pedig Matthias Fronius és Marcus Schunkabunk polgárok voltak a „székely tisztek“⁵⁷

Báthori Gábor hadjáratai után a brassóiak megválnak háromszéki birtokaiktól. 1614-ben Andreas Hegyest és Crestel Hirschert még szotyori és kökösi tisztté nevezik ki⁵⁸, de 1616-ban Andreas Hegyes brassói krónikaíró a „jószág“ átadásáról értesít⁵⁹. Mivel az uradalom átadására az Erdővidéken került sor, az is előfordulhatott hogy az Andreas Hegyes által említett esemény nem a szépmezei birtokra vonatkozik. Mindenesetre 1616 után a brassóiak „székely jószágára“ vonatkozóan nem ismerünk további adatokat.

IV.) Barcasági szökött jobbágyság Háromszéken

A jobbágyság feudálizmus-ellenes harcának egyik megnyilvánulási formája a szökés. A Brassói fennhatósága alá tartozó töröcsvári uradalomból a XVIII. században számos román és magyar, Barcaújfaluból pedig száz jobbágyság is szökött el a mai Kovászna megye területére. A brassói Állami Levéltár Stenner gyűjteményében fennmaradt a Barcaság minden falujában 1749 és 1751 között történt kihallgatások jegyzőkönyve a fugitívus jobbágyságról. A David Prodan valamint a Liviu és Maria Ursuțiu kiadásából ismert Fogarasföldi Urbanium mellett, melyben számos Háromszékre szökött fogarasi jobbágyról is van említés⁶⁰, az alább közölt brassói adatok is hozzájárulhatnak Kovászna megye gazdaság-, népesség- és családtörténetének jobb megismeréséhez.

Apácza 1749

„**Providus Szabó Miklós annorum 65** (vallja) : Bíró János két Fiával ment el és most Bölönben a Gazdag Istvánné Asszonyom Jószágán lakik. Serbán Itván fia Serbán még ifjú legény korában ment el most házas, Bölönben lakik. Pajor Jancsi, Feleséges ember N(agy) Ajtán Miklósvár Székben. Bács János Molnár házas N(agy) Ajtán Cserei Mihály Ur Malában. Egri János Közép Ajtán lakik Feleségével egjütt...“

„Dan Bukur a Feleségével Ilyefalván a Város Jurisdictionja alatt. Serban Jancsi Ilyefalván, Geréb Uraknak Jobbágnak kötelezte magát... Szöts Bukur házas All-Torján Dombi János uram keze alatt... Pajor János hétfalusi ember volt, N(agy) Ajtára házasodván ott két fia lett“.

„**Providus Serban Dán annor (um) 51** (vallja) : Dán Bukur két Fiával Istokka és Bukurral Ilyefalván a Város földin (lakik)“⁶¹.

Bácsfalu 1749 Juli 7

„Providus Lörincz Mihály annor (um) 30: Rentyesz Iuon Három Széken Bereczkben laknak“⁶².

Türkös 1749 Juli 7

„Providus Tot István annor (um) 42: Ezeket tudjuk, hogy egjszer másszor innen Türkösről elszéledtenek ugymint... Frinta alias Mamaliga Raduly Cselédes ember Miklósvár Székben Bölönben... Kricsin Rádul nevű Házás román ember Sepsi Székben Szemerján... Nagy Márton Fia János Sepsi Székben Szotyorban; Tót Györgj Márton egy Fiával Sepsi Székben Al-Dobolyban... Meteszár Sztár cselédes román ember Bereczben lakik“.

„Providus Tógjer János...: Kicsin Rádul Sepsi Székben Szemerján lakik, mészároskodik“.

„Providus Mine Bancsila annor 40: Tót György Márton Al-Dobolyban meg házasodott és most ott a Felesége Jószágában lakik; ezelőtt Al-Dobolyban Mester is volt⁶³; Meteszár Sztán most gyermekes ember és Orbai Székben Gelenczén felyül immediaté egy Faluban lakik“.

„Providus Gocsmán István annor (um) 40... Tudjuk, hogy öreg Mucsa Dumitru Fia ugjan Mucsa Dumitru N(emes) Fején Vm. Erösdön lakik, ott ökör Pásztor“⁶⁴.

Csernátfalu 1749

„Lukács Dávid annor (um cir citer) 60... Tudjuk ezeket hogy innen el háromlottak ugymint: Veress Mihály Jancsi egy fiatskajával N(eme) s Fejér Vármegyében Erösdön lakik... Péter Jánosnak a nagjobbik fia Mihály Lisznyai Pap, a kisebbik János, Bikfalvi Mester... Kis András Deák Al-Dobolyi Mester, annakis vagjon egj fia. Kréczul Iuon Sepsi Székbe Uzonba anfu giálván ott meg holt de két fiai mostis ott laknak⁶⁵. Pilligolyi Mány⁶⁶ házas Ember Kököson N(eme) a Sepsi Székben lakik. Bálya Dregán és Raduly ugj halottauk hogj N (eme) s Orbai Székben Zágomban laknak“.

„Ioseff Diák annorum cir (citer) 50: Bálya Radulynak két fia Dregán és Rádul Havasalföldibe anfu giáltak volt de onnat vissza jöven most. Zágomban Háromszéken telepedettene meg s mind a ketten házas emberek“

„Providus Petro Radu annorum 20 : Puligoj Mánya Kökösen házasedött meg és ott lakik... Sztroja Messzes Fiai Radu, Sztán és Sztojka Papolczon laknak Házás emberek“ ⁶⁷.

Tatrang 1749 Juli 10

„Providus Pap András annorum 40 : Ezeket tudjuk, hogy egyszer másszor innen elháromlottak ugjmint : Manczok Sándor egy nőtlen Fiával N(eme) s Sepsi Székben Kökösen Veress Daniel Ur Földin, két házás Fia vagjon, a nagjobbik János ugyan ott Kökösen lakik, a második Sándor alias Manczok Rádul Bodolán Béldi Uram Földin. Bratuly alias Szegény György Ns Fejér V/ar/me/gy/é/ben Márkoson házás ember. Borda Ráduly Feleséges ember N(eme) s Sepsi Székben Bikfalván... Nyiczu Iuon Raduly Molnár Fia Groff Mikes István Ur Malmában a Doborlon, Bikfalvi Határon“ ⁶⁸.

„Providus Vajda István annor (um) 40 : Brátuly alias Szegény György egj fiával Márkoson Csorda Pásztor... Molnár alias Kelemen Péter gjermekek Ember N(eme) s Fejér V/á/r/me/gj/é/ben Árapatakán valamelyik Malomban Molnár. Kornya Mány Feleséges ember Zágomban lakik. Sipos alias Sztás István iffiu házás Ember Körösön comorál ⁶⁹. Szász Péter a ki most Krecsunné egj fiával Iuonnal iffiú legénnyel a Lunkán ⁷⁰ lakik“.

„Providus Márta Péter annor (um) 24 : Nyiczul Iuon Háromszéken molnároskodik ⁷¹. Kornya Mány Feleséges Ember Papolczon lakik, Torna Daniel Ur Sellére, az öcscse Dumitru iffiu legény B/áró Sz/ent/ Kereszti Ur Báltsa Zágomban. Vaszie Argeszále egj házás Fiával Sztáncsullal Orba Székben Papolczon lakik B/áró/ Szent Kereszti Ur Báltsa. Draguj egj Fiával Martonoson N (eme) s Sepsi Székben... Gyéres István Feleséges ember Uzonban. Iuon alui Mateoja Kökösen ennek egj Testvér Báltya Mány Három Széken valamelyik Faluban lakik. Filepné most Krecsunné a Lunkán lakik egj Fiával Iuonnal a Béldi József Uram keze alatt“ ⁷².

Pürkerecz 1749

„Prov (idus) Szász Márton annor (um) 58 :... Akik a mi időnkben innen anfügiáltak ezek ugjmint :... Bálint György Feleséges ember Sepsi Székben Komorlón telepedett meg, Foris Ferencz házás ember Sepsi Székben Magjoroson lakik... Jánó Mihály iffiu Házás ember Gidófalván N(eme) s Sepsi Székben a Felesége Józágában. Orbán Péter a

Fia Péter, Báró Apor Péter Ur Jóságában Al-Torján, ott Bukur Péternek hivattya magát“⁷³.

„Mány Musát annor (um) 30 :... Mi pedig románokul tudjuk hogj egj Sándor Dumitru nevü embernek még a Nagj attya ment volt Kovásznára, most is Sándor Dumitru és egy Báltya ott Kovásznán lakik mind ketten házas emberek ; Bancsila Feleséges ember, a Lunkán, Béli László Ur földin . . . Vajkul Iuon házas ember Lisznyóban“⁷⁴.

Zajzon 1749

„Prov (idus) Gödri Péter annor um/cir/citer/ 41 : Tatász Pál házas ember Lisznyóban lakik“⁷⁵.

Tohán 1751

„Testis Kokosár Stephán villicus 50 :... Sztán Popi 3rom fiaival most nyolcz esztendeje ment el, de az ketteje ugj mint Sztán és Dumitru nevüek Házasok egj Iuon nevü pedig Nötlen a mint halljuk Laknak Bozza Mezein⁷⁶ a Vámon alol a mind gondoljuk az Beldi Urak földin. Algje aluj Lupeszkuluj Opra Szakére ezek is azon Bozza nevü Mezön Laknak, de hogj mikor mentek el a mi földünkröl bizonyosan nem tudjuk, de a mint gondoljuk 10 Esztendeje . . . Opre Plesoluj két Házas fiaival ugj mint Iuonnal és Kománnal Lakik Háromszéken egj N/agy/ Borosnyó nevü Faluban. . . Sztojka Rakoczi nevü is ugjan N/agy/ Borosnyon Lakik . . . Raduly Komanits Szöts Mester Ember Lakik Háromszéken Osdolában vagy Osdola körül levő Falukban egj Nemes embernek földén“⁷⁷.

Zernyest 1751

„Raduly Oltyanye Annorum cir/citer/ 50 :... A kik a mi időnkben anfügiáltak ezek : ugjmint Raduly Kratson négj fiával ez előtt cir/citer/ 50 esztendőkkel anfügiált Háromszékre Málnásra az honnat is ez előtt cir/cter/ 30 esztendőkkel ide Zernyestre vissza jöven, mintegj másfél esztendeig itthon lakott de ismét Málnásra vissza szökött, maga ugyan ez a Radul Kratsun meg holt de a fiai életben vagynak . . . Sztansu Kratsun Háromszéken Bodokon Lakik a Mikó Uram földjén cir/citer/ 20 esztendeje . . . Sztán Gyesza N/eme/ s Fejér Vármegyében Árapatakán Lakik. Sztán Bancsilla Bardoczszékben Barothon Lakik a felsége Jóságán“.

„Iuon Bratevoje Annor/un/ cir/citer/ 45 : Raduly és Minye Sztojka Bagjila fiai Háromszéken, Zágónban vagj Papolczon laknak. Zirnyoti alias Zernyesti Mihály K/ézdí/ Vásárhelyen Háromszékben lakik... Petru Bratu Szekeruluj Háromszéken Bereczkben lakik“⁷⁸.

Vledény 1751

„Tamasel Nászel Annor/um/ cir/citer/ 40 :... ezen Faluból tudjuk bizonyosan és nyilván, hogy Név szerint ezek anfügiáltak ugj mint : Iuon Dumány Háromszéken Szent-Kato/1/nan Lakik... Bukur Grámán Háromszéken Rétyen lakik, 20 esztendeje háromlott el. Sztojka alias Matru Iuon Háromszéken Illyefalván lakik ket esztendeje háromlott el“⁷⁹.

Újfalu 1751

„Ezen faluból, tudjuk bizonyosan és nyilván hogy Név Szerint ezek anfügiáltak ugymint : Barabás János két fiával Istvánnal és Tamással N/eme/ s Fejér Vármegyébe Hidvégén a Ti/sztele/tes Mikó Pál Ur földjére recipialtak magukat, maga ugyan meg hólt de az említett fiai élnek és most is ott commorálnak ; Ismét Tikosi János két fiával az előtt cir/citer/ 30 esztendőkkel, Domokos Gyurka cir/citer/ 10 esztendőkkel, Sibreki Molnár Mihály kiis meg holt ugyan, de egy házas és egj Nötlen fiai életben vagynak cir/citer/ 12 esztendőkkel háromlottal és mentek el innen, kik is ugyan a meg irt Vár/me/gyében Hidvégén depsentiis Mikó Részen laknak... Roska Bukur Valamelyik Batzonba, Bardotz Székbe recipialta magát, most ott Disznó Pásztor“⁸⁰.

JEGYZETEK

1. Pavel Binder, *Drumurile și plaiurile Țării Birsei*, in: *Studii și articole de istorie XIV*. București, 1969, p. 208—210 și N. Endroi—P. Gyulai, *Tricesima la Brașov în a doua jumătate a sec. XVII*, in *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, fasc. 1, 1967, p. 8.
2. „Nos Sigismundus... Quod venientes nostrae Majestatis in praesentiam fideles nostri Ioannes Kenezius a dictus Magyar et Radul filius Czako de Bereckfalva... Quod in confinibus terrae Sicularum nostrorum versus partes Moldaviae existeret quaedam Villa Valachalis Bereczkfalva vocata, ad faciendam custodiam in illis confinibus et explorationem in patibus Moldaviae... Datum in Brassovia (1426)“, v. ö. Benkő József, *Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis II*. Viennae 1781, 117—120 oldal.

3. Így pl. 1571-ben, v. ö. N. Iorga—Eudoxiu de Hurmuzaki, **Documente privind istoria românilor XV**, 649—650 o. és Székely Oklevéltár IV. Sajtó alá rendezte Szádeczky Lajos, Kolozsvár, 1895, 110—111. oldal.
4. 1542: „Matthiae equit i civitatis (Vizaknai Mátyás, Brassó lovaspostája, sz. j.) cum 1 boyarone Moldaviensi usque ad Brecz misso“, v. ö. **Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. III.** Brassó 1896, 164 o. (alább Quellen); 1582: „Es kam der Popa Mihály mit eynem Moldner Boten, liess in: biss in der Brecz fieren“, v. ö. Iorga—Hurmuzaki, **Doc. XI**, 828 o.; 1613: „Czahlet ich dem Fuhrman von vier Rossen so Weisen Herrn Michael Forgatsch biss in den Bretz geführet hat, bey den Moldner Wayda“, v. ö. N. Iorga, **Socotilele Braşovului şi scrisori românesc către sfat în secolul al XVII-lea**, Anal. Acad. Rom. II. Tom. XXI, Mem. Ist. 1899, 141 old. és Székely Oklevéltár IV, 155—156 old.
5. 1535: „viam per fluvium Oythoz purgare“; 1536: „Thomae David cum unis literis ad Tattrus ad ipsum Iuga racione viae Oythoz purgandae“, v. ö. **Quellen II**, 424, 460 old.; 1536: „...dom. Petrus Sarctor cum drabantis missus est in Berez ut viam per Oythos clauderent, vulgo forhiegen, exp. flor. 2, asp. 29 1/2“; (Julius 29) Item feria sexta post Margaretae Ztoyka post dom. iudicem nostrum ad Fogaras misso cum literis racione clausionis viae Oythos exp. asp. 26“, v. ö. **Quellen II**, 455—456 old.
6. 1538: „ut viam Oythos arboribus desectis clauderunt expensae et salarium“ v. ö. **Quellen II**, 575 oldal.
7. 1538: „... cum gentes iste que ad custodiam in castris constitute sunt, vino alisque rebus ad victum necessariis“, v. ö. Iorga—Hurmuzaki, **Doc. XV**, 380 doc. 716.
8. „Ecclesia, guae in Oppido Berezck floret, id peculiare antiquitus habuit, quod Decani Barcensis Saxonici jurisdictione in Spiritualibus frueretur... Ecclesiae Latinae placerent a Barcensi Decano Saxonico, populari videlicet suo, in negotiis Ecclesiae regerentur. Eodem etiam tempore colonos acceperat locus inter Sáralfvam et Nyujtodum situs, cui ideirae **Szász falu**, vocabulo in latinum translatus, **Saxonicus pagus** nomen mansit. Ast saxonos tandem illi paullatim in Districtum Barcensem, unde olim orti fuerant, ex Berezck juxta atque Szász falu demigrarunt in manute intera apud Oppidanos e gente Siculorum succedentes Decani Barcensis imperio fanciore...“ v. ö. Benkő József, id. m. 111, 117 old. és Orbán Balázs, **A Székelyföld leírása III.** Pest, 1869, (Szászfalu) 117, (Bereck) 121—123. old.
9. **Istoria României II.** Bucureşti, 1962, 1035—1050. old.
10. „A korszellem s ennek hírnöke volt Honterus, egyszerű egyetemi tanuló, ki Brassóban saját földjei közt megjelenvén szabad eszméket hirdető beszédével behatott a szívek szentélyébe, felgyújtván az eszmélet szikráját s előidézve a szellemi vívmányok azon diadalát, melyet többi emberi hatalom fékezni nem tudott. Szétterjedt az nem romboló árként, hanem áldásos üdv esőként, mely kicsiráztatá az eszme elhintett magvait, s előkészíté az emberiség lelkiismereti szabadságának fényes diadalát... Kétségtelen, hogy a reformatiónak a székelyek közti gyors elterjedésére a Brassaiak, s főleg e városnak legkitűnőbb fia Honterus nagy befolyással volt“. A következőkben Orbán Balázs részletesen megemlékezik Benkő József „Filius posthumus“ című kézirat munkájában közölt Honterus értékelésével, melyből a következőket idézzük: „Nevezetesen Háromszékre és Erdővidékre brassai Honterus János által hata el a reformatio... Nagyon segítette Honter a reformatiót ezeken a helyeken a jó könyveknek elbővítése által, mert azon kívül, hogy önönmaga szép könyveket írt és világra bocsátott Luthernek is némely munkáit újólag kinyomtatatta, melyeket vellegtevén nemcsak a barcasági, hanem a háromszéki és erdővidéki papok is és értelmesebb nemesek, azoknak olvasása meghajtotta őket és általuk a községet is a reformatiora. Annyira el is híresedett Honter a mi Székelyföldünkön tanításáért és jó könyveknek elbővítéséért (mert olcson árulja vala hogy hamarabb lábra kaptassa a tudománya), hogy még a község közül való asszonyok is az ő nevét megtanulták és Henter Jánosnak hívták“, v. ö. Orbán Balázs, **A Székelyföld leírása**, Budapest, 1873, 243—244. old.
11. Imre Dezső, **A sepsiszentgyörgyi református egyházközség rövid története.** Kolozsvár, 1942, 1—2. old.
12. Fabritius Károly, **Erdélynek Honter által készített térképe 1532-ben. Egy térkép-melléklettel. Értekezések a történelmi tudományok köréből VII. kötet, VII. szám,** Budapest, 1878.

13. „Contigit me his diebus intellexisse, quod apud **Seculos in sede Kyzdi** exstarent vestigia urbis cujusdam pervetustae, quemadmodum et in allis per Transsylvaniam passum videre licet, eaque Romanorum fuisse, ex aedificiis quidam, qui id mihi retulerunt, existimant... Quum autem dicunt eam delatam fuisse Brassoviam, ac tibi et notario cuidam civitatis vestrae traditam, magnopere rogote, velis ad me, quaequid in illa excism sir, describere, idque tam insignis monumento mecum communicare“, v. ö. Verancsics Antal összes munkái. Közli Szalay László VI (1538—1549), Pest, 1860, 288. oldal.
14. Karl Fabritius, Das Religionsgespräch zu Schässburg im Jahre 1538 und des Weissenburger Probstes, nachherigen Graner Erzbischofs Anton Verantius Briefe an Siebenbürger Sachsen, v. ö. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde X, 257. old. 1 széljegyzet.
15. Az illetőség megállapítása a helységnevek alapján sok esetben tévedésre ad alkalmat, mert pl. Vásárhelyi vagy Almási családnév több székelyföldi és más vidéki helységnevre is utalhat.
16. „Civium Gymnasii Coron (ense) Matricula... Reparata opera studioque Martini Ziegleri, Coronensis Gymnasii ejusdem Rectore Anno MDCXCIX. Mense Quintili“. Közölte Friedrich Schiel, **Matrikel des Kronstädter Gymnasiums zu Kronstadt 1862/1863**. Kronstadt, 1863, 11—14. old.
17. Homor d- vagy Maros Almási ?
18. A Hargita megyei Patakfalva (Váleni)
19. A Hargita megyei Tordátfalva (Turdeni)
20. Valószínűleg a Küküllő menti Magyarszentbenedek (Sinbenedic)
21. A Hargita megyei Királyfalu (Crăiești) vagy inkább a Kis-Küküllő menti Királyfalva (Crăiești)
22. Talán Magyarbükös ?
23. Árkosi Raffai Balázs
24. Bölöni Szikó György
25. Szentpáli Kornis György
26. Dankanits Ádám, **Az oktatásügy kezdeteiről a Székelyföldön**, v. ö. Korunk, 1910, 11, 1734. oldal.
27. 8 Martij 1550 : „Petrus Arcusinus Transsylvanus“, v. ö. Révész Imre, **Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig**, Történelmi Tár, VI, Pest, 1859, 222. o.d. és Karl Fabritius, **Die siebenbürgische Studierenden auf der Universität zu Wittenberg im Reformationszeitalter**, v. ö. Archiv des Vereines II, Neue Folge, 138.
28. Namen der Rektoren : 1552—1554 „**Petrus Weresius, Arcusinus**“, v. ö. Quellen V, IX. old.
29. „Petrus Arcusinus, Concionator Ecclesiae Coronen (sis)“, v. ö. Karl Schwarz, **Die Aendmalstreitigkeiten in Siebenbürgen**, v. ö. Archiv des Vereines II, 259—260. old.
30. Joseph Trausch, **Geschichte des Burzenländer Capituls**, v. ö. Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens, III, 1852, nr. 1, 80. old.
31. 1569 : „d. Petrus Arcuschinum past(or) Czeidin“; 1571 : „d. superintendens **Albam Iuliam** transmisit d. Petrum Arcumsinum ad d. cancellarium“ (Árkosi Péter a barcasági esperesség képviselőtében résztvesz János Zsigmond temetésén), v. ö. **Quellen VIII** (kézirat), 39, 57—58. old.
32. 13 August 1553 : „Balthasar Kyrallus Transsiluan“, v. ö. K. Fabritius, **Die siebenbürgische Studierenden ... id. n.**, 139. old.
33. 1554 : „Balthasar Kyraly Siebenburger, dahin beruffen zu S. Ioergenn Priesteramt“, v. ö. J. Duldner, **Sächsische Geistliche unter den Wittenberger Ordinierten, Korrespondenzblatt für siebenbürgische Landeskunde** 28, 1905, 10. old.
34. 15 : „Valentinus Scharvarius mortuus in S. Georgio pastoratus officio iam defunctus“, v. ö. **Quellen V**, 6. old.
35. 1553 Oct 17 : „Paulus Dancius Zenthbenedechinus Transsylvanus“, v. ö. K. Fabritius, **Die siebenbürgische Studierenden ... id. m.**, 139. old.
36. 1555 Maji 7 : „Andreas Marci Transsylvanus“ kollégája „Valentinus Crispus Colosuariensis Vng (arus)“ 1562-ben már mint a szebeni magyarok prédikátora szerepel („Valentinus Crispus, Concionator Hungarorum Cibim“), v. ö. Archiv des Vereines, 140, 260. old.

37. Fr. Teutsch, Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Hochschule in Heidelberg, v. ö. Archiv des Vereins X, 183 (16 Aug. 1587 : „Georgius Kornis Trans.“)
38. Veress Endre, **Fontes Rerum Hungaricum**. Tomus I. Matricula et Acta Hungarorum im Universitatibus Italiae Studentium, I Kötet : Padova 1264—1864. Kolozsvár—Budapest, 1915, 222—260. old.
39. Karl Kurt Klein, **Ein siebenbürger Geograph des 16 Jahrhunderts**, v. ö. Siebenbürgische Vierteljahrschrift 55, 1932, nr. 4, 381—384. old.
40. 1541 : „Eodem die venerunt huc Paulus Daczo, Petrus Kalnaky et Michael Nemes“ ; 1546 : „venit huc Paulus Daczo et Bernardus Daczo“ ; 1550 : „Simoni Eurdeg causa Pauli Daczo et Clementis Belçy ad d. thesaurarium misso“, v. ö. **Quellen III**, 116, 338, 544. old. ; 1563 : „Eodem ist vom Despot Vayda in der Moldaw von Cronn Geschoss, Pulver und Blei begehrt worden, welches dem Dazo Pall übergeben“, v. ö. H. Ostermeyer **Krónikája, Quellen V**, 139. old.
41. „In hoc conventu (Brenndorf) d. decanus coepit haec verba facere : Invitatae sunt D. V. ad nuptias nobilis et egregii d. Pauli Daczo capitanei in vicina Ciculia (quas nuptias filiae suae pararet) Cum is Daczo et in aula habeatur a cuius respectus, inter Ciculos autem sit unus ex potioribus et vicinus Barciae“, v. ö. **Quellen VIII**, 47. old.
42. Iorga—Hurmuzaki, **Documente XI**, 875, (1562)
43. A. Huttmann—P. Binder, **Geneza Cazaniei a II-a (1581) și legăturile diaconului Coresi cu tipografia latină din Brașov**, v. ö. Studii de limba, literatură și filologie. București, 1969, 248—249. old.
44. P.P. Panaitescu, **Inceputurile și biruința scrisului în limba română**. București, 1965, 147. old.
45. **Gyulás Pál, A könyvnyomtatás Magyarországon a XVI. században**. Budapest, 1929, 60—61. old.
46. „... totac, mellyet az Vitézlő es nemes bizoturammal Sepsi Szent györgyön Daczo Ferencznél találtam (es ő segétséget uolt az köntomtatashoz) melyben Szép kiulaztot. Szep Sententiac es locusoc uadnac, igen szikleg e mostanis teuelgő ideoben. Mint Ioan 5 meg uagyon irua Setu... (hiányzik) Daczo Ferencne lauber... Moysi Vaidat Havaselj... (hiányzik)“, v. ö. „Fons Vitae“ fényképmásolat a Szécheryi Könyvtárban, Budapest.
47. Szabó Károly, Szenczi Molnár Albert állítólag 1625-ben nyomtatott egyházi beszédeiről, v. ö. **Magyar Könyvszemle 1880**, 97—102. old.
48. Még 1600-ban is politikai tevékenységet folytat : „Mittuntur legati ex singulis nationibus et nobilitate Bornamissa Farkas et Lukas Trausnerus, ex Siculis Daczo Ferencz, ex Saxonibus consul Cibiniensis Lucas Enyeter“, v. ö. **Quellen V**, 299. old. Daczo Ferenc, a templomépítő Daczo Pál (1547) fiának haláláról a sepsiszentgyörgyi református vártemplomban ődzött sirkőfelirat tanúskocik. A kardot tartó oroszlánt ábrázoló Daczo címer alatt a következő felirat olvasható : „Hic jacet G. D. Franciscus Daczo de Sepsi Szent Georgi, que obiit in Urbe Mediensis Anno LV aetatis suae, 21 Jan Anno vero Salutis 1602 Scio quod Redemptor mens vivit“, v. ö. Orbán Balázs, id. m. III, 43—44. old.
49. 1568 : „scribit ex Székely Thamadás (sic!) sive Udvarhely (Oderhell)“, v. ö. **Quellen VIII**, 35. old.
50. David Prodan, **Iobăgia în Transilvania în sec. XVI**, II. kötet, București, 1968, 621—688. old.
51. „Protionibus possessionariis Kökösiensibus... possessio Kewkos vocata in sede Siculicali Sepsy... Várhegy Pertinentium“, v. ö. Brassói Állami Levéltár, Privilegii nr. 543, közölve : Székely Oklevéltár V, 112—113. old. nr. 972.
52. Prudentji circumspecto domino, Petro Hersely Judici primario ciutatis Brassouien-sis etc domino Amico vicinoque honorando. Keozeonetemet Magam ajánlását yrom kegyelmednek mynt jó zomzed Vramnak Baratomnak. Megh ertettem az kegyelmed lewelebeol miuel hogy vrunk Eo Nagysága kegyelmessegebeol, Kewkewst eoreokbe atta volna az varosnak. Enenkem sinchy semmy Ellenem benne seott ynkáb akarom hogy Eo Nagysaga nem akar el felettkeszny az kegyelmetek hywsegerewj és Jombor szolgalttyarol... etc... Datum in Arce Varhegy 15 die Mensis May, Anno dominy 1578“, v. ö. Székely Oklevéltár IV, 60—61. old. 699. sz.

53. 1575: „nobilis Stephani Pernesii praefecti arcus Warheitsch“, v. ö. Quellen VIII, 179. old. „Warhegy Capitan, Pernetzy Istvan“ 1578-ban hét ízben járt Brassóban. Valószínűleg ekkor adta el birtokait, v. ö. M. Iorga—E. Hurmuzaki, Documente XI, 818, 819.
54. „Circumpecti Matthias Fronius et Valentinus Eothweos jurati cives Coronenses... possessionibus Zothyor una cum domo seu curia nobilitaris ibidem habita, item Vzon et Liznyo vocatis... item in focnili Ladocz tres folni cumulos“, v. ö. Brassói Állami Levéltár, Privilegii, közölte: Székely Oklevéltár V, 115—116. old. 974. sz.
55. Coriolan Suciu munkájában „Dicționar istoric al localităților din Transilvania I“, 1967, 358. old. Ladócnak csak újkori (1954!) említését ismeri.
56. Báthori Zsigmond 1590 szept. 26: „Az Brassayak attak ertenwnk keoniergesek által, hogy annak vtanna hogy kegyelmed (az udvarhelyszéki kapitány sz. j.) nekyk atta az Zekely jozogat, kelt Vzony Jobagyok Zeochy Mihály és az nehay Veres Mihaly veres Darabontságoth zerzettek volna az boldogh emlékezeteo Lengyei kyraytól magoknak... mikor kegyelmeđ az Brassayaknak atta azt a jozogat, Jobagyok voltake...“, v. ö. Székely Oklevéltár IV, 111—112. old. 730. sz.
- 1584, 1 Januari: „Czollt ich den 2 Herren, Item Ioanni Hedgyesch undt dem Herrn Elia, das sie 32 Tag in der Zoholischer (recte: Zekelischer sz. j.) Josag im welem Theddigen gewest seyn v. ö. N. Iorga—E. Hurmuzaki, Documente XI, 827.
57. 1598: „Herr Bastel Blösch, Herr Lukas Entz in der Zecklischen Jószág“; 1599: „Basiell Blösch in der Zöcklischen Jószág; Lucas Entz Zecklischen Tyst“; 1601: „Herr Mathes Fronius (und) Marcus Schunckabunck in Zecklesenc Tist“, v. ö. Chronik von Marcus Schunckabunck (1597—1603), Quellen VI, 6—7. old.
58. 1614: „Mensis Junius. Sein die Tizten... von neuen ausgeteilet worden... Bin ich ... mit dem Herrn Crestell Hirscher Herr im Czoytyor und Keokes, v. ö. Quellen V, 497. old.
59. 1616: „Mense Julio. Ward uns hora 11 durch den Balo Thamas, Vice-Kiralibiro Baczonbanr, item Baroti Gaspar die Jozagj ubergeben. Contradixerunt Joannes Nemes Kalnaki Janos fiai kepibenn, iten Sükeschy Georgh Vram Barko Thö feleol es rettők Zantho feoldékrol“, v. ö. Quellen, V, 555. old.
60. Urbariile Țării Făgărașului, I. Kötet. 1601—1650. Editate de Acad. D. Prodan cu Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu, București, 1970.
61. Brassói Állami Levéltár. Colecția Stenner seria lat. IV. 106. sz.
62. Ibidem 108. szám
63. Iskolamester, azaz tanító
64. Colecția Stenner IV, 109. szám
65. A XVII—XVIII. században nem volt ritka jelenség, hogy luteránus csángók kálvinista falvakban töltsenek be mesteri vagy papi stallumot
66. Talán Pulugor Manea.
67. Colecția Stenner IV. 110. szám
68. Coriolan Suciu (id. m. 203. old.) csak 1760-tól kezdve említi a Kovászna megyei Dobfirlău-t.
69. A csomakőrösi szításokról lásd Molnár István tanulmányát és az ott felsorolt irodalmat. v. ö. Aluta I. Sepsiszentgyörgy, 1969, 291—308. old.
70. A Barcaság és Szépmező közti ártér. Itt alakultak ki a Luncă-összetételű román falvak, mint Lunca Călnicului (Kálnoki rétje, Farkasvágó), Lunca Mărcușului, Lunca Ozunului stb.
71. Doborlón
72. Colecția Stenner IV, 107. szám
73. A szökött jobbágyok szokszor nevet cseréltek. Ebben az időben nem volt ritka a román nevű magyar és a magyar nevű román jobbágy. Erről Szabó T. Attila legutóbb megjelent könyvében (Anyanyelvünk életéből) olvashattunk.
74. Colecția Stenner IV, 104. szám.
75. Colecția Stenner II, 112. szám
76. Bodzamező, azaz a mai Bočzaforduló vidéke
77. Colecția Stenner V, 27. szám
78. Colecția Stenner V, 26. szám
79. Colecția Stenner V, 29. szám
80. Colecția Stenner V, 30. szám